

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri
tarixçi

III Yazı

Cami ət –Təvarix

Fəzlullah Rəşidəddin Həmədaninin məşhur tarixi əsəri, Elxanlı Azərbaycan İmperatorluğu dövründə yazılmış ədəbi və tarixi əsərlər toplusudur. Fəzlullah Rəşidəddin Həmədani tərəfindən yazılmış Cami ət –Təvarix əhatə dairəsinin genişliyinə görə ilk dünya tarixi əsəri hesab olunur. Oğuznamə-Oğuznamələrin islam variantlarından biri, tarixi xronoloji əsərdir. Fəzlullah Rəşidəddinin "Cami ət-Təvarix" əsərinin birinci hissəsi elm aləmində "Oğuznamə" adı ilə tanınmışdır. Əsl adı "Oğuz, onun soyunun və türk sultanlarının zikri" adlandırılan Oğuznamə variantında Rəşidəddin türk ağsaqqallarından eşitdiyi əhvalatları da qələmə almışdır. Bununla yanaşı, müəllif türkçə mənbələrdən də geniş istifadə etmişdir.

Cami ət-Təvarix əsərini Rəşidəddin Sultan Mahmud Qazan xanın (1295-1304) əmri ilə 1300-cü ildən yazılmağa başlamışdır. Rəşidəddinə Türk tarixini və Çingiz xanın və ondan sonra gələnlərin tarixini yazmaq tapşırılmışdır.

Orxon-Yenisey kitabələrində Üç Oğuz, Altı Oğuz adı ilə xatırlanan Oğuzların daha qədim və düzgün tarixini Rəşidəddin vermişdir. Rəşidəddinin Oğuznaməsi giriş və on səkkiz fəslə əhatə edir. Burada bir çox əfsanəvi, mifoloji hadisələrə yanaşı, real tarix də əks olunmuşdur.

Oğuzun Kıl-Barakla döyüşü

Kıl-Barak dünyanın qaranlıq üzündə yerləşən ölkədir. Həmin xalqın kişiləri qara dərilidir, çirkəndilər, ite oxşayırlar. Qadınları isə sarı saçlı və ağbənizdirlər. Oğuz onların ölkəsinə yaxınlaşanda doqquz atlı elçi göndərdi. Bu sözləri onlara çatdırmağı tapşırırdı: "Bir çox şəhərlər və ölkələr bizim ilimiz olub, bizə boyun əyib və bac-xərac verməyə razılaşıb, əgər siz də il (vilayət) olmağa və bac-xərac verməyə razılaşsanız, çox gözəl, razılaşsanız, döyüşə və savaşa hazırlaşın, çünki biz həmin anda gələsikiyik".

Onlar elçilərə belə cavab verdilər: "Əgər sizin doqquz döyüşçü bizim iki döyüşçümüzüzlə savaşıb qələbə çalsanız, onda biz bac-xərac verməyə razıyıq. Yox əgər basılarsınız, onda buradan düz geri qayıdarsınız".

Elçilər bu şərtlə döyüşmək təklifini rədd etdilər və dedilər: "Əgər siz belə tez döyüşmək istəyirsiniz, onda qoy hər tərəfdən iki nəfər vuruşsun".

Kıl-Baraklıların adətində belə bir şey vardı: savaştan qabaq iki hovuzu yapışqanla doldururdular. Özü də bir hovuzda qara, o birində isə ağ yapışqan olurdu. Döyüşdən qabaq soyunub ağ yapışqanlı hovuzda girirdilər və yapışqan onların bədənlərinin tükələrinə yapışdırılırdı, hovuzdan çıxıb ağ qumda eşələnirdilər, bundan sonra qara yapışqanlı hovuzda girirdilər. Qara yapışqanlı hovuzdan çıxandan sonra qara qumda eşələnirdilər. Bütün bunları üç dəfə təkrar edəndən sonra heç bir silah onları zədələyə bilmirdi. Beləliklə, iki nəfər kıl-baraklı büt-

tün bu əməliyyatı edəndən sonra Oğuzun iki elçisi ilə döyüşə girdi. Onlara endirilən zərbələr heç bir xəter toxundurmadı. Oğuzun hər iki elçisi isə həlak oldu. Qalan yeddi elçisi buradan geri qayıtdılar və baş verən hadisəni Oğuzla soylədilər. O, isə buna heç bir əhəmiyyət vermədən Kıl-Baraklarla döyüşə girdi. Düşmənlər qələbə çaldılar. Oğuzun çoxlu əsgəri həlak oldu, qalanları pərən-pərən oldular.

O, başa düşdü ki, Kıl-Barakla döyüşdən heç bir xeyir görmədi. O, geri qayıtdı və böyük bir çayın sahilinə yanaşdı. Ordunun birinci bölüyü həmin çayı qayıq və sallarla, qalanı isə üzə-üzə keçdi. Kıl-Baraklılara gəldikdə isə, it kimi çılpaq və piyada olduqlarından həmin çay-

On yeddi il burada qalıb Oğuz rahatladı. O, öz ordusunu səhmana saldı və onların silahlarını təzələdi. Bu vaxt ərzində uşaqlar yetkinləşdilər. Oğuzun bir qadından (xatun) dörd oğlu oldu, onlar da böyüyüb boya-baş çatdılar.

Oğuz ordusunda bir boylu qadın vardı. Döyüşdə öldürülmüş bir əsgərin arvadı idi. Bu döyüşün baş verdiyi yerdə həmin qadının doğuş vaxtı gəlib çatdı. Yaxınlıqda içi koğuş bir ağac bitmişdi və həmin qadın öz uşağını bu ağac koğuşunda dünyaya gətirdi.

Uşağı Oğuzun yanına gətirəndə bu əhvalatı danışdılar və Oğuz onu Qıpçaq adlandırdı (çünki Qıpçaq adı kabuk ağac qabığı sözündən düzəldilmişdir). Türk dilində içi çürük və boş ağacı belə adlandırırırlar. Oğuz türklərinin dediklərinə görə, bütün qıpçaq qəbilələri həmin

Gedənlərin çoxu özləri ilə heç nə götürmədi. Amma bəziləri xırda-para şeylər götürmüşdülər. Madyanların köməyi ilə zülmətdən çıxanda gördülər ki, götürdükləri şeylər qiymətli daş-qaş imiş. Ona görə az götürənlər də peşman oldu, heç götürməyənlər də.

Oğuz buradan ucsuz-bucaqsız səhra ölkəsinə yollandı. Bu ölkə Kıl-Barakla Atilin (İtil çayı) arası idi. Oğuz onlarla döyüşüb onların padşahını öldürdü.

Ölkə tutulandan sonra Oğuz xan üç il orada qalıb qayda-qanun yaratdı. Bac-xərac və şixnə (Şihneşəhər komendantı, qarnizon reisi (şihne erəbcə qarnizon deməkdir) təyin etdi. Buradan ordusu ilə Xəzər Dərbəndinə tərəf hərəkət etdi.

Həmin yerlərə gəlib çatanda Yuş Qoca oğlu Qara Sülüyə dedi: "Bir dəfə bizim ordumuz damada-

və hərəmxanasını qorusunlar.

Onları yola salandan sonra Oğuz burada yeddi gün də qaldı, sonra Dərbəndə tərəf köç etdi. Buranın Dərbəndin adamları soyğunçu və quldur idilər. Onlar yolları kəsir, yolçuları əziyyətə salırdılar. Onlar Oğuz əsgərlərinin bir çoxunun atını oğurlamışdılar. Oğuz Qara Sülüyə çağırırdı və ona əmr etdi: "Bura çox dar və çətin keçilən bir yerdir. Bizi bura sən gətirmisən. Burada isə bu qədər soyğunçu var. Bəs biz nə edək? Bir yan dənizdir, o biri yan uca dağlar?".

Qara Sülük məsləhət üçün atasına üz tutdu və qoca ona belə dedi: "Dərbənd ətrafındakı əkilib şumlanmış çöllərin hamısını başdan-baş toplayıb məhv etməyə çalışmaq lazımdır. Bu vilayət çox dansqal bir yerdir. Bir tərəfdən dəniz, o biri tərəfdən dağ olduğundan vilayətin əhalisi baş aymaya məcbur olana qədər bütün əməliyyatları bu şəhərin ətrafında davam etdirmək lazımdır".

Qara Sülük bu söhbəti Oğuzla çatdırdı. Oğuz onun dediklərindən

Cami ət-təvarixin Oğuznaməsi

yi üzüb keçə bilmədilər. O, "iki çay arası" deyilən yere gəlib çatdı, pərən-pərən düşmüş ordunu bir yere yığmaq üçün orada dayandı. Oğuzun əsgərlərindən biri təsadüfən

Kıl-Baraklıların arasında qalıb qadınların arasında gizləndi. Bu qadınların kişiləri çox eybəcər və çirkli idilər. İt üzünə bənzəyən zəhlətökən üzləri qadınların xoşuna gəlmirdi. Ona görə də qadınlar Oğuz əsgərini aralığa alıb onunla əlaqəyə girmək arzusunda olduqlarını bildirdilər və həmin əsgəri mükafat olaraq İt-Barakın arvadının yanına gətirdilər. Bu arvad qadınların yaşca ən böyüyü idi. Əsgərlə söhbət, bağlaşma qadının çox xoşuna gəldi, çünki üzündən ite bənzərəri ilə əlaqədə olması ona xeyli qəm-qüssə gətirirdi. İt-Barakın arvadı ehtiras və sevgidən rəğbətini Oğuzla bildirdi və gizlincə çapar göndərərək ona bu sözləri çatdırdı: "Əgər düşməni yenib onun ölkəsinə ələ keçirmək istəyirsinizsə belə etməlisiz. Demirdən çıxıntılı olan mismar hazırlayın. Qoy sizin hər bir əsgər onların bir xeylisini küreyinə bağlasın, döyüş gədəndə isə düşmənin arasına səpələsin. Həmin mismarlar sizin atlarınızın ayağına xəter gətirməmək üçün atlarınıza yaxşı nallar düzəltməlisiz. Bundan başqa düşmənlərinizin üzlərinin kənarları, burunları açıq və yapışqansızdır. Ona görə də oxlarınızı həmin yerlərə tuşlamalıyıq. Oğuz bu sözləri eşidəndə xeyli sevindi və razı qaldı. Bu iki çay arası onun üçün dayanacaq yeri oldu. Qayıqlar düzəldildi və kişilərin ən gözəllərini seçib həmin qadınların yanına göndərdilər. Bu elçilərə qadınlar əllərindən gələnlərin köməyi edirdilər, onlar da gərəklənənə nə vadsa toplayıb onlara çatdırırdılar. Bu qadınların bəzisi sevginin gücündən həmin kişilərə qoşulub gətirdilər. Həmin ölkə bu yolla alındı.

Qıpçağın törəmələridir.

Kıl-Barakı tutandan sonra Oğuz orada daha iki il qaldı və həmin ölkəni təzə edib. Lakin bir dəfə o, yaxınlıqdakı Qaranlıq ölkə üzərinə yeridi.

Oğuzun qaranlıq ölkəyə yürüşü və həmin ölkənin vəziyyəti

Oğuz Qara Xulunun, yeni Qaranlıq ölkəsinin sərhəddinə gəlib çatanda o qədər zülmət idi ki, oraya yol tapmaq çətin idi. Oğuz öz yaxınları və ağıllı adamlarla məsləhətləşsə də, bir nəticə vermədi.

Qara Sülük belə çətin işlərdən həmişə çıxış yolu tapan atasının yanına yollandı. O, düşdükleri bu ağır vəziyyəti atasına danışdı. Yuş Xoca dedi: "dörd qulunlu madyan və doqquz qoduqlu eşşək ayırılıb adamları mindirin. Qaranlıq ölkənin girişində evvəl qulunlarla qoduqları bağlayın. Qoy onlar qaranlığa girib özlərinə lazım olan qədər getsinlər. Elə ki, madyanlarla eşşəklər geri qayıtmağa başlayacaqlar, öz balalarına olan sevgi və onların qoxusu onları getirib çıxaracaq, beləliklə adamlar da sağ-salamat qayda-caqalar".

Qara Sülük bütün bunları Oğuzla danışdı. Bu yol Oğuzun xoşuna gəldi və onu qəbul etdi. Yuş Xocanın məsləhəti ilə onlar qaranlığa girirdilər və üç gün üç gecə zülmət içində yol gətdilər. Bir müddətdən sonra sağdan və soldan səslər eşidildi: "Kim bu zülmətdən bir şey tapıb özünə götürsə bayıra çıxan kimi bunun peşmançılığını çəkəcək, amma bir şey götürməyən də peşman olacaq".

razı qaldı və onlar həmin vilayəti başdan-baş çapıb taladılar. Oğuzun əsgərləri yaddan gələn ilin yazına qədər burada qalıb şəhəri mühasirədə saxladılar.

İşi belə gören Dərbənd camaatı çıxılmaz vəziyyəti anlayıb çaxnaşmaya düşdü. Yığılıb məsləhətləşdilər. Oğuzun yaxınlıqda tutduğu şəhərlər göz qabağına idi. Çox güclü Kıl-Barakın başına gələnləri də eşitmişdilər.

Səkkiz aylıq mühasirədən sonra sülh bağlamaq üçün onlar Oğuzun yanına gəldilər. Özləri ilə hədiyyə olaraq doqquz kəhər at gətirdilər və il oldular. Gələnləri görüb Oğuz dedi: "Onlardan soruşun: axı bizim bura gəlməyimizdən az vaxt keçməyib. Bəs ne üçün siz yanımıza gəlməyib itaətsizlik və üsyan yolunu seçdiniz?". Onlar belə cavab verdilər: "Bizim aramızda ağıllardan başqa ağılsızlar da var. Bu vaxta qədər biz həmin ağılsızlara qulaq asırdıq, ona görə gəlmədik və bilirlik ki, səhv iş görmüşük. İndi isə diqqətimizi ağıllı adamlar çəkib, onlar bizi məsləhət verdilər, biz də boyun əyməyən gərəkliliyini anlayıb sizə ağız açmaq qərarına gəldik".

Oğuz dedi: "Bir halda ki, siz öz günahınızı kişi kimi boynunuza alırsınız, bu hərəkətlərinizi sizə bağışlayıram. Ancaq (sizin adamlar) mənim iki aygırımı aparıblar. Onlardan birinin adı İrak-Kulduz. O, Arıqlı İrak kulan atlarına bənzəyir. O birinin adı Süt ağdır. O rənginin ağıllığına görə Süt kulan atlarına bənzəyir. Bu at çox qaçaqan, həm də gözəl idi. Mən sizin günahlarınızı bağışlasam da, bu dediyim atları qayıtmayınca sizin heç birinizi buradan sağ-salamat buraxan deyiləm".

Onlar aparılan atların hamısını tapdılar, amma bu atların yerini bilən olmadı. Oğuz bu iki ata çox öyrəşmişdi, ona görə də ayağını dirəyib onları geri istəyirdi. Onlar Oğuzdan möhlət istədilər.

Oğuz burada bir ay qaldı. Atların tapmaq üçün ölkənin hər yerinə adamlar göndərildi. Nəhayət, həmin atları tapıb, Oğuzla yetirdilər. Atlarını gördən Oğuz xeyli sevindi, xoş rəftar ilə dərbəndliləri özünə yaxınlaşdırdı.

Oğuz Dərbəndə şixnə təyin etdi ki, o həm xalqı qorusun, həm də bac-xərac yığsın. Özü isə Şirvana və Şamaxıya yollandı.

(ardı var)